

בין רבי יהודה ביבאס לשד"ר ה'פרושים' הירושלמי

אריה מורגנשטרן

מבוא

בי"ב אלול תקפ"ט (1829) יצא השד"ר ר' אברהם שלמה זלמן (ראש"ז) צורף, מראשי ה'פרושים' בירושלים, לשליחות משותפת של הספרדים והאשכנזים אל הקהילות היהודיות ברחבי איטליה.¹ למעלה משלוש שנים שהה ראש"ז בשליחות זו ובמהלכה ביקר בעשרות קהילות יהודיות באיטליה וקשר קשרים אמיצים עם חכמיה ורבניה. בין האגרות הרבות המצויות משליחות זו, חלקן בקובצי 'אגרות הפקידים והאמרכלים' של אמסטרדאם [הפקוא"מ], מצויה איגרת אחת, שבה משיב ר' צבי הירש לעהרן, ראש הפקוא"מ, על בקשת ראש"ז כי יפעיל את השפעתו לטובת מינוי רבי יהודה ביבאס לרב העדה הספרדית באמסטרדאם (האיגרת ראה להלן — בסוף המאמר). מועמדות רבי יהודה ביבאס (גיבראלטאר?-חברון תרי"ב/1852)² לתפקיד רבה הספרדי של אמסטרדאם בראשית שנת תקצ"א לא היתה ידועה לנו עד כה ממקור אחר, ויש בה תוספת לידיעות המועטות על האיש. מעניין במיוחד הקשר המתגלה באיגרת זו בין ראש"ז, שהיה מחבורת תלמידי הגר"א בארץ-ישראל, ובין ר' יהודה ביבאס, אישיות תורנית יוצאת דופן, אשר השקפתה על הדרכים לקירוב הגאולה, בעיקר על ידי עלייה לארץ-ישראל, נתפסה כמהפכנית כל-כך, עד שחלק מהעדויות על השקפותיו נתפסו על-ידי כמה חוקרים כבלתי אמינות.³

פנייה זו של ראש"ז אל לעהרן נעשתה חרף היחסים האישיים הגרועים ביניהם. צ"ה לעהרן, כראש הפקוא"מ, ניסה לאסור על בואם של שד"רים מארץ-ישראל למערב אירופה, אולם ראש"ז לא די שעשה את דרכו לאיטליה אלא ביקש להגיע אל מדינות נוספות ובכללן הולאנד. בין השניים שררה איבה מאז שליחותו הראשונה של ראש"ז באירופה בשנת תקפ"ב, שבמהלכה נתבררה גם התהום בתפיסתם

חתימת ידו של
ראש"ז צורף

פירוט ההפניות הביבליוגרפיות — ראה בסוף המאמר.

- 1 ראה: סלמון, עמ' 45.
- 2 ר"י ביבאס נולד בגיבראלטאר, השתלם בלונדון והיה רב ובעל תואר דוקטור, שהה בליבורנו שבאיטליה עד שנת 1831, אחר-כך כיהן כרב בקורפו. בערוב ימיו עלה לארץ-ישראל (טבת תרי"ב).
- 3 ראה: בניהו, עמ' 104. לעומתו ראה: מלכו, ביבאס. על ר"י ביבאס בכלל — ראה גם: בנבנשתי ומזרחי; ברור.

האידיאולוגית. לעהרן צידד בתפיסה המסורתית שכרכה את הגאולה עם תפילה, תשובה וצדקה — בעוד ראש"ז ייצג תפיסה אקטיביסטית של הגאולה, שלפיה זו תבוא בדרך הטבע.⁴ למרות כל אלו העז השד"ר הירושלמי לפנות אליו כדי שיפעיל את השפעתו על פרנסי קהילת אמסטרדאם לטובת מועמדותו של ר"י ביבאס. גם הסתייעותו של ר"י ביבאס בראש"ז נראית חריגה על רקע ידיעותינו על אודות מעמדו החברתי הגבוה וקשריו עם שד"רים מארץ-ישראל. בדרך-כלל הוא ניכר ביחסו הפאטרנאליסטי כלפיהם: הוא נהג לארחם בביתו, סייע להם בגביית כספים למען יהודי ארץ-ישראל, הסדיר ושיכך סיכסוכים.⁵ והנה במקרה דנן התהפכו היוצרות — הוא עצמו ביקש כנראה להעזר בקשריו של השד"ר הירושלמי הנמרץ. השתדלותו זו של ראש"ז בעד ר"י ביבאס מעידה על הכרות קרובה ביניהם, והרי באותו זמן שהו שניהם בליבורנו, הראשון שהה בה עת ממושכת תוך כדי שליחותו והשני התגורר בה קודם התמנותו לכהן כרב בקורפו (אוגוסט 1831).

סביר להניח, כי במהלך הכרותם דנו השניים בבעיית הדרכים לקירוב גאולת ישראל. שכן ראש"ז שימש כיד ימינו של ר' מנחם מנדל משקלוב, תלמיד הגר"א ואיש רב פעלים שחתר להגשמת התפיסה הגורסת 'גאולה בדרך הטבע'. מאמצים רבים השקיע ראש"ז בבניין ה'חורבה' כביטוי לתהליך בניין ירושלים, ואף הגדיל לעשות מחבריו הירושלמיים בתומכו במאמצי ר' ישראל משקלוב לקרב את הגאולה על-ידי חידוש הסמיכה.⁶ גם רבי יהודה ביבאס התנגד לתפיסה המסורתית התולה את קירוב הגאולה וביאת המשיח בתורה, בתשובה ובצדקה וגרס כי הגאולה תבוא על-ידי פעילות אנושית מכוונת, כאשר ה'תשובה' לדידו משמעה שיבת עם ישראל לארצו, שיבה שהיא רק ראשית התהליך. בתשתית תפיסתו מצוי המוטיב הקבלי שלפיו הענות שמיימת תלויה ב'אתערותא דלתתא', כפי שמוסר מפיו ר' יהודה אלקלעי:

וכבר ידוע שההתעוררות למעלה תלויה בהתעוררות למטה. ואמר הקב"ה פתחו לי פתח כחודו של מחט וגו' ככתוב שובר אלי ואשובה אליכם [...] ועתה מה עלינו לעשות? [...] אלא פרוש הדבר שיבת ישראל לארצם [...]⁷

לסיכום — ר"י ביבאס היה דמות יוצאת-דופן בין הרבנים בני דורו. דעותיו בדבר הדרכים לקירוב הגאולה — כפי שהגיעו אלינו ממקורות שונים — ובהן: מודרניזאציה, פרודוקטיביזאציה, השכלה, הפסקת ה'חלוקה' כשיטה לתמיכה בישוב היהודי בארץ-ישראל וכיבוש הארץ בידי היהודים בכוח צבאי היו דעות מרחיקות

4 ראה: מורגנשטרן, אגרות, עמ' 103-104.

5 ראה: בניהו, עמ' 104-106.

6 על בניין ה'חורבה' — ראה: מורגנשטרן, משיחיות, עמ' 133-161. על חידוש הסמיכה — ראה: מורגנשטרן, מקורות, עמ' תקנט.

7 ראה: כתיב ר"א, עמ' 21. ראה גם: כץ, משיחיות, עמ' 13-14. מקבילות אצל תלמידי הגר"א — ראה: מורגנשטרן, משיחיות, עמ' 101-111, 133, 188-196. על הקשר בין תלמידי הגר"א למבשרי הציונות — ראה: כץ, שנת, עמ' 75.

לכת⁸, אף מעבר לאמצעים שבהם נקטו הפרושים, תלמידי הגר"א, בארץ-ישראל. על סמך המקורות שבידינו אין אפשרות לקבוע, האם אמנם השפיע ראש"ז צורך על ר"י ביבאס לאמץ תפיסה אקטיביסטית של קירוב הגאולה או כל אחד מהם הגיע למסקנות אלו בדרכו שלו. שכן, מרובות העדויות מאותה תקופה על התעוררות לגאולה ולציפייה להתפתחויות דראמטיות במצב העם היהודי לקראת שנת הת"ר שאחזה בחוגים שונים בעם ובאזורים גיאוגרפיים רחבים ורחוקים זה מזה באותו זמן.

איגרת רצ"ה לעהרן אל ראש"ז צורך

למוה"ר אברהם שלמה זלמן שי' [חיה] שד"ר מעה"ק [מעיר הקודש] ירושלים תוב"ב [תיבנה ותיכונן במהרה בימינו] בליוורנו יע"א [יכוננה עליון — אמן].

ד' שבט תקצ"א

[...] עתה בכותבי לעיר טריעסט אמרתי אשובה אראה להשיב שואלי דבר. הנה ע"ד [על דבר] הרב המופל' [לא] מו"ה [מורינו הרב] יהודה ביבאס ס' עשיתי שליחותי לדבר עם א' מן הגבירים פרנסיס דק"ק ספרדים יע"א פה, ואמרו לי שכבר השיבו לו כהלכה, וכמשמעות דבריו אין דעתם נוטה לכך, ולא היה מן הצורך למהר תשובתי על פתגם דנא והנה אין ספק אצלי שהגיעה התשובה מהגבירים פו"מ [פרנסיס ומנהיגים] הנ"ל ליד הרב הנ"ל. אבל לאשר לא ידעתי כל התוכן על כן אגלה אנו מה שלפי דעתי הוא עיקר הקושי שהם מוצאים בו באשר לא היה עדין רב או חכם⁹ [...] לא מצד שהם מסופקים בלמדנות שלו, כי אם מצד שאם בוחרים מי שלא יושב עדיין על כסא ההוראה צריך ההוא לעמוד על הבחינה לפני שלשת הרבנים הגאונים דמדינתנו נרם ה"ה הראב"ד ור"מ דפה ק"ק ודק"ק ראטערדם ודק"ק האג נר"ו¹⁰, וכבר היה להם מורת רוח מענין זה, לכן הם רוצים להמלט מן הבחינה¹¹ של הרבנים הגאונים נרם ואלו יקחו א' שכבר ישב על כסא הרבנות, והיינו שיהיו בידו כתב סמיכה והתרת

8 על עמדותיו של ר"י ביבאס — ראה: בונאר ומקצייץ וכן הספרות שצוינה בהערות 3, 7, לעיל. החוקרים חלוקים בסוגיה זו, בין היתר בשאלת אמינות דיווחם של המיסיונרים בונאר ומקצייץ. לי נראים דבריהם בנידון מהימנים לחלוטין (ראה בונאר ומקצייץ, עמ' 380, 392, 393, 395), שכן הם היו בקיאים היטב בהלכי הרוח של התקופה והם שוחחו עם ר"י ביבאס בשפתם ואין להניח שלא הבינו את דבריו. דיווחם על דבריו מקבל חיזוק ממקורות אחרים, ואין כאן המקום להאריך בזה. ראה גם בנדון: מורגנשטרן, משיחיות, עמ' 61-66, 197-215.

9 ראה: בניהו, עמ' 96; בנבנשתי ומזרחי, עמ' שיד (18).

10 עם פטירת הרב דוד כהן ד' אזוידו בשנת 1822 התפנתה משרת רב הקהילה הספרדית באמסטרדאם לשנים רבות. הרבנים האשכנזים של אמסטרדאם, ווטראם והאג שימשו כגוף בוחן מטעם הרשויות. יש לציין כי מאז כיבוש הולאנד בידי צרפת וכינון הקונסטיטוריה העליונה בה בשנת 1808 שימשו הרבנים האשכנזים כמייצגי היהודים. הרב הראשי האשכנזי של אמסטרדאם ר' שמואל ברנשטיין שימש כרבה הראשי של הקונסטיטוריה. גם בהאג לא היה רב ספרדי מאז שנת 1826, עם פטירת הרב החכם דוד ליאון, וכרב ראשי אשכנזי כיהן בזמנו ר' יוסף אשר לעמל. כך היה גם בוטרדאם, שבה כיהן כרב ראשי, האשכנזי ר' אליהו צבי הירש ב"ד כתריאל.

11 הקהילה הספרדית ניהלה במשך כל המאה ה-19 מאבק מר על עצמאותה כנגד נטיית הרשויות להביא לאיחוד הקהילות בהולאנד. הספרדים, למרות היותם מיעוט, סירבו לקבל את מרות האשכנזים.

הוראה, שברשות הסומך אותו, עלה וישב על כסא הרבנות, אזי איננו זקוק לבחינה, כי אם להציע סמיכתו, וכתב ראי' שישב בפועל ממש על כס הוראה, ואמנם יוכל להיות שגם בלא"ה [בלאו הכין] אינם רוצים בו כי הי' [ה] להם מורת רוח הרבה מן החכם שרצו לקח, אשר כבר בחרוהו כידוע ואף הי' [ו] צריכים להסכמת אדוננו המלך יר"ה [ירום הודו] ובאחרונה לא הסכים ואם יודקקו לרב מבחוץ למדינה צריכים לשאול רשות תחלה וסוף ולא כתבתי כל האמור כי אם על הספק אם לא הרחיקו הדבר לגמרי ו[אדרכא?] הניחו עדיין לו פתח תקוה, אזי המובחר הוא שיראה להשיג מן הרבנים שבאיטליא או שבעיר ליוורנו סמיכה ועטרת ההוראה וגם ישתדל להשיג בפועל רבנות אפילו קטנה כמות שהיא רק שתהיה לה שם רבנות הקהלה, ואחרי שישג זה יכתוב או יודיעני לי ואני מוכן לשרתו ולהודיע לפר"מ יצ"ו [ישמרם צורם ויחיים] כאן ואודיע מה שבפיהם — אפס אם כבר החליטו והרחיקו הדבר לגמרי, אזי רחוק הוא בעיני שיחזרו לקרב המרוחק וְרוֹחַ והצלה יעמוד להרב החכם נ"י [נרו יאיר] ממקום אחר [...].

המקור: אגרות הפקוא"מ, כתב־יד, כרך 4 דף 64 ע"א וע"ב.

הפניות ביבליוגרפיות

<p>A.A. Bonar & R.M. M'Cheyne, <i>Narrative of a Mission of Inquiry to the Jews from the Church of Scotland in 1839</i>, Edinburgh 1844.</p> <p>ד' בנבנשתי וח' מזרחי, 'רבי יהודה ביבאס וקהילת קורפו בזמננו', ספונות, ספר שני, ירושלים תשי"ח, עמ' שג-של.</p> <p>מ' בניהו, 'ידיעות חדשות על ר' יהודה ביבאס', אוצר יהודי ספרד, ספר ג, ירושלים תש"ך, עמ' 95-112.</p> <p>א"י ברורו, 'ר' יהודה ביבאס מקורפו', סיני, כרך יז (תש"ג), עמ' שפ-שפא.</p> <p>י' כץ, 'משיחיות ולאומיות במשנתו של הרב יהודה אלקלעי', שיבת ציון, כרך ד, ירושלים תשט"ו-תשט"ז, עמ' 9-41.</p> <p>— —, 'על שנת ת"ר כשנה משיחית והשפעתה על פעילות הפרושים לקירוב הגאולה', קתדרה, 24 (תשמ"ב), עמ' 73-75.</p> <p>י' רפאל (עורך), כתבי הרב יהודה אלקלעי, כרך א, ירושלים תשל"ה.</p> <p>צ"ה לעהרן, אגרות הפקידים והאמרכלים מאמשטרדאם, כתב־יד, כרכים 2-16, ספריית יד יצחק בן־צבי, ירושלים.</p> <p>ר"י מלכו, הרב יהודה בן שמואל ביבאס אבי־אבות הציונות המדינית; מאה שנה למותו (תרי"ז-תשי"ז), ירושלים תשי"ז.</p> <p>— —, 'בשולי פרשת חיייו של הרב יהודה ביבאס', אוצר יהודי ספרד, ספר ג, ירושלים תש"ך, עמ' 112-114.</p> <p>א' מורגנשטרן, 'אגרות הפקידים והאמרכלים מאמשטרדם וחקר הישוב היהודי בארץ ישראל', קתדרה, 27 (תשמ"ג), עמ' 85-108.</p> <p>— —, 'נסיגונו של ר' ישראל משקלוב לחדש את הסמיכה לאור מקורות חדשים', סיני, ספר יובל המאה, ירושלים תשמ"ז, עמ' תקמח-תקסח.</p> <p>— —, 'משיחיות ויישוב ארץ־ישראל', ירושלים תשמ"ה.</p> <p>מ' סלמן, שלשה דורות בישוב, ירושלים תשי"א.</p>	<p>בונאר ומקצ"ין</p> <p>בנבנשתי ומזרחי</p> <p>בניהו</p> <p>ברור</p> <p>כץ, משיחיות</p> <p>כץ, שנת</p> <p>כתבי רי"א לעהרן</p> <p>מלכו, ביבאס</p> <p>מלכו, פרשת</p> <p>מורגנשטרן, אגרות</p> <p>מורגנשטרן, מקורות</p> <p>מורגנשטרן, משיחיות סלמן</p>
--	---

